

Osmanlı Düşüncesi *Kaynakları ve Tartışma Konuları*

Editörler:

Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim

MAHYAYAYINCILIK 85

**Osmanlı Düşüncesi
Kaynakları ve Tartışma Konuları**

Yayına Hazırlayanlar
Fuat Aydın-Metin Aydın-Muhammed Yetim

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni
stepajans@stepajans.com

Baskı / Cilt
Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar /İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46

1. Baskı, İstanbul, Eylül 2019
ISBN 978-605-5222-78-9

© Mahya Yayıncılık, 2018
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. Tic. A. Ş.
Karagömrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul
Sertifika No: 40658 T: (0212) 531 25 25
info@mahyayayincilik.com.tr

ÖNE ÇIKAN KONULARI İTİBARIYLA OSMANLI DÖNEMİ FÂTIHA SÛRESİ TEFSİR LİTERATÜRÜ

Şükrü MADEN*

GİRİŞ

Kur'an'ın nüzulünden günümüze kadar kesintisiz devam eden Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetleri Osmanlı toplumu tarafından da devam ettirilmiştir. Bu dönemde çok sayıda sûre tefsirinin yazıldığı göze çarpmaktadır. Bunlar içinden ise en çok Fâtiha Sûresi tefsir edilmiştir. Gerek Kur'an'ın ilk sûresi olması gerek faziletine dair rivayetler ve özellikle diğer semâvî kitapların Kur'an'da, Kur'an'ın ise Fâtiha Sûresi'nde mündemiç olduğuna dair kabul birçok müfessirin bu sûreyi müstakil olarak tefsir etmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı döneminde yazılan Fâtiha Sûresi tefsirleri, müelliflerinin tefsir anlayışlarına göre bazı hususlarda özgün açıklama ve yorumlar taşırlar. Bununla birlikte tefsir faaliyetinin bir gereği olarak eserlerde belirli ortak noktalara da temas edildiği görülmektedir. Örneğin; Fâtiha Sûresi'nin isimleri, fazileti, ayet sayısı, nüzülü, Mekki veya Medeni oluşu, iki kere nazil olduğu görüşünün tartışılması, namazda okunması, istiâzenin anlamı, Besmele'nin Fâtiha'dan olup olmamasına dair mezheplerin görüşleri, namazda Besmele'nin telaffuzu (cehrî/hafî), Besmele'nin fazileti, Besmele'deki bâ harf-i cerrinin müteallakı, Besmele'nin bâ harfinin noktasındaki sırlar, Besmele'deki "isim" kelimesinin elifinin yazılmayıp onun yerine bâ harfinin uzatılarak yazılması, "isim" kelimesinin kökeni ve manası, "billâh" denilmeyip "bismillâh" denilmesi arasındaki fark, "Rahmân" ve "Rahîm" ismi şeriflerinin anlamı; "hamd" kelimesinin anlamı ve şükür, sena gibi benzer kavramlardan farkları, "el-hamd" kelimesindeki harf-i tarifin kattığı anlam (istiğrak, cins, mecaz, hakikat vs.), "Allâh" kelimesinin ism-i âzam olması, "Allâh" kelimesinin kökeni, "lillâh" kelimesindeki harf-i cerin kattığı tahsis/hasr anlamının izahı, "Rab" ve "âlem" kelimelerinin ayrıntılı tefsiri,

* Karabük Ü. İlahiyat Fakültesi. Dr. Öğretim Üyesi (madensukru@gmail.com)

“Rahmân” ve “Rahîm” isimlerinin Besmele’den sonra sûrede tekrar zikredilmesinin hikmeti, “Mâlik” kelimesinin tefsiri, kitabet ve kıraati, “hesap günü” terkîbinin unsurlarının ayrı ayrı izahından sonra ahiret ahvaliyle ilgili açıklamalar, “iyyâke” lafzının başta gelmesinin, tekrarının ve ayete kattığı vurgunun izahı, sîganın gâibden muhâtaba değişmesi ve bu hususu ifade eden iltifât sanatı, “ibâdet/ubûdiyyet” ve “istiâne” kavramlarına dair kelâmî izahlar, birinci çoğul zamirin ayete kattığı anlam, aradaki vâv harfinin atf mı hal mi ifade ettiği, istiânenin sonra gelmesi ile sûredeki ayetlerin fasıllarının uygunluk kazanması, hidayet, sırat, istikamet kavramlarının çeşitli boyutlarıyla izahı, zaten mü’min bir kimsenin hidayet talebinin ne anlama geldiği ve “sırât-ı müstakîm”den muradın ne olduğunun beyanı, sırat kelimesinin tekrarlanmasının sebebi, kendilerine nimet verilenler ve vasıfları, gazaba uğrayanlar ile sapmış kimseler ve vasıfları, sûrenin sonunda “âmîn” denilmesinin sebebi ve âmîn lafzının Kur’a’ya yazılmaması, namazda telaffuzu (cehrî/hafî) meselesi gibi hususlar müfessirlerce tefsir edilmeye muhtaç konular olarak görülmüştür. Pek çok Osmanlı müfessirinin aynı zamanda fıkıh, Arap dili, kelâm, tasavvuf ve mantık gibi diğer İslâmî ilimlerle de ilgilenmiş olması, tefsirlerini muhteva açısından zenginleştirmiş, belli tartışmaların tefsirler içinde de yer almasını sağlamıştır. Bu münasebetle çalışmada bahsi geçen temel tefsir içeriğinin yanında müfessirlerin öne çıkardıkları konular ele alınmaktadır.

Tebliğde öncelikle bu dönemde (14-18. yy.) yazılan Fâtiha Sûresi tefsirlerinin bir dökümü yapılmıştır. Ortaya çıkan geniş literatür içinden Molla Fenârî (ö. 834/1431), Alâaddin Çelebi (ö. 875/1470), Molla Hüsrev (885/1480), Bâyezîd Halife (ö. 922/1516’dan sonra), İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534), Kara Çelebi (ö. 1009/1600’dan sonra), İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631), Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1049/1639), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) ve Müstakîmzâde’den (ö. 1202/1788) oluşan 10 müfessirin Fâtiha Sûresi tefsiri seçilmiş ve bu eserler sınırlılığında konu incelenmiştir.

1. Osmanlı Dönemi Fâtiha Sûresi Tefsir Literatürü

Osmanlı döneminde tespit edebildiğimiz kadarıyla 14-18. yüzyıllar arasında otuz dokuz Fâtiha Sûresi tefsiri yazılmıştır.^[1] Fâtiha Sûresi üzerine yazılmış Sadreddin Konevî’nin (ö. 673/1274) *İcâzü’l-beyân fi tefsiri Ümmi’l-Kur’ân*^[2] ve Muslihuddin Mustafa b. Muhammed’in (ö. 765/1364’dan sonra) *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*^[3] adlı tefsirleri Anadolu Selçuklu ve Beylikler

[1] İleride bu eserlerin toplu bir dökümü yer almaktadır.

[2] Sadreddin Konevî, *İcâzü’l-beyân fi tefsiri Ümmi’l-Kur’ân*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Hadîse, 1389/1969).

[3] Bununla birlikte Mustafa b. Muhammed Mülk ve İhlâs Sûresi tefsirlerini Orhan Gâzî’nin

dönemi eserleri olarak Osmanlı dönemi Fâtiha Sûresi tefsirlerinin öncüsü kabul edilebilir. Özellikle Sadreddin Konevî'nin tefsiri Osmanlı müfessirlerince çokça atıf yapılan bir eser olup Osmanlı dönemi Fâtiha Sûresi tefsirlerini ciddi anlamda etkilemiştir. Osmanlıların kaleme aldıkları ilk Fâtiha Sûresi tefsirinin ise Molla Fenârî'ye ait olduğunu söyleyebiliriz.^[4]

Bu dönem (14-18. yy.) Osmanlı âlimlerinin büyük çoğunluğu Fâtiha Sûresi tefsirlerini Arap dilinde yazmışlardır. İsmâil Ankaravî, Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1045/1636), Abdülmecîd Sivâsî, Nûh b. Mustafa el-Konevî (ö. 1070/1660), İsmail Hakkı Bursevî, Müstakîmzâde gibi âlimler ise tefsirlerini Türkçe kaleme almışlardır.

Bu dönemde yazılan Fâtiha Sûresi tefsirlerinin bir kısmı şerh ve hâşiyeye türünde eserlerdir. Mehmed Şah b. Molla Fenârî (ö. 839/1435), İdrîs-i Bitlisî (ö. 926/1520), Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574), Kazâbâdî (ö. 1163/1749) ve Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1754) Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* isimli tefsirinin Fâtiha Sûresi'yle ilgili kısmı üzerine hâşiyeler kaleme almışlardır. Atpazarlı Osman Fazlî'nin (ö. 1102/1690) ise Sadreddin Konevî'nin *İ'câzü'l-beyân* adlı işârî tefsirini, Muhammed Tâhir b. Muhammed Lâlezârî'nin (ö. 1204/1790) de Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsirinden Fâtiha'nın 5. ayeti ile ilgili bölümü şerh ettiği görülmektedir.

Bu dönem Fâtiha Sûresi tefsirlerinin dikkat çeken taraflarından biri, pek çok eserin Molla Fenârî, Cemâl Halvetî (ö. 899/1494), Bâyezîd Halîfe, Azîz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), İsmail Ankaravî, Abdülmecîd Sivâsî, Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), İsmail Hakkı Bursevî ve Müstakîmzâde gibi mutasavvıf yönüyle tanınan âlimler tarafından yazılmış olmasıdır. Bu durum eserlerin önemli oranda tasavvufî içeriğe sahip olmasını sağlamıştır.

Aşağıda Osmanlı döneminde (14-18. yy.) telif edilen Fâtiha Sûresi

oğlu Süleymân Paşa'ya takdim ettiğinden kendisi Osmanlı dönemi âlimlerinden de kabul edilebilir. Nitekim Bursalı Mehmed Tahir Efendi onu Osmanlı âlimlerinden saymaktadır. Hakkında bkz. Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1342), 2: 13; M. Esad Coşan, "XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihiddin, Hamidoğulları ve Hızır Beğ", *Vakıflar Dergisi* 8 (1981): 101-111; Ahmet Faurk Güney, "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak", *Divan İlmi Araştırmalar* 10/18 (2005): 210-211; M. Suat Mertoğlu, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012): 12, 22.

[4] Molla Fenârî; Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed dönemlerinde Bursa kadılığı yapmış bir Osmanlı âlimidir. Bununla birlikte onun *Aynü'l-a'yân* isimli bu tefsirini Mısır seyahati dönüşünde Karaman'a uğradığında tanıştığı Karamanoğlu II. Mehmed Bey'e ithaf ettiğini zikretmek gerekir. Yıldırım Bayezid'in esir alıp hapsedtiği Karamanoğlu II. Mehmed Bey Ankara savaşından sonra Timur tarafından özgürlüğüne kavuşturulup Karamanlı ülkesinin başına getirilmiştir. (Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân* (Dersaadet: Rifat Bey Matbaası, 1325), 3; İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2005), 30: 245.)

tefsirlerine dair kronolojik olarak sıralanmış bir literatür yer almaktadır. Matbu olanların basım bilgileri, yazmaların ise kütüphane kaydı^[5] belirtilmiştir.

1. Molla Fenârî (ö. 834/1431), *Aynü'l-a'yân*, Dersaadet: Rifat Bey Matbaası, 1325.
2. Mehmed Şah b. Molla Fenârî (ö. 839/1435), *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Fâtiha li'l-Beyzâvî*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1102.
3. Alâaddin Çelebi Ali b. Hüseyin el-Amâsî (ö. 875/1470), *Tefsîri'l-Fâtiha ve Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 282.
4. Molla Hüsrev (ö. 885/1480), *Risâle fi esrâri'l-Fâtiha*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5999; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, 1028.
5. Cemâl Halvetî (ö. 899/1494), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 71, 299, 914.
6. Bâyezîd Halife b. Yûsûf er-Rûmî (ö. 922/1516'dan sonra), *Secence-lü'l-ervâh ve nukûşul-elvâh fi tefsîri'l-Fâtiha*, Süleymaniye, Halet, 3.
7. İdrîs-i Bitlisî (ö. 926/1520), *Hâşiye alâ tefsîri'l-Fâtiha min Envâri't-tenzîl*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 303.
8. Hacı Ahmed b. Seyyidî el-Bigavî (ö. 929/1522), *Esrâru'l-Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 41.
9. Sun'ullah Hâilîf (ö. 939/1531), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 32.
10. İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534), *Tefsîru'l-Fâtiha (Resâilü İbn Kemâl içinde)*, nşr. Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.
11. Arabzâde Muhyiddin b. el-Vâiz Muhammed b. Ömer el-Antâkî er-Rûmî (ö. 969/1561), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6380.
12. Lalî Ahmed Çelebi Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî (ö. 971/1563), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizade nr. 85.
13. Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Hâşiye alâ evâili Tefsîri'l-Kâdî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 280.
14. İmâm Birgivî Takıyyüddîn Mehmed Efendi (ö. 981/1573), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Bakara*, Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 394.
15. Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574), *Hâşiye alâ Tefsîri Fâtihati'l-Kitâb*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 185.
16. Muîdzâde Muhammed b. Abdilazîz el-Maraşî (ö. 983/1575), *Tefsî-*

[5] Eserlerin kütüphane kayıtları Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İSAM Türkiye Kütüphaneleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığı katalog tarama veri tabanlarına göre verilmiştir.

- ru Sûreti'l-Fâtîha*, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, nr. 316.
17. Abdülkerîm el-Vardârî (ö. 1003/1595), *Faslü'l-hitâb fi tefsîri Üm-mi'l-Kitâb*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1050.
18. Ahmed b. Şeyh er-Rûhullah el-Câbirî (ö. 1008/1600), *Tefsîru Sûre-ti'l-Fâtîha*, Süleymanmiye Ktp., Esad Efendi, nr. 91.
19. Kara Çelebi (ö. 1009/1600'dan sonra), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha ve Yâsîn*, Süleymaniye Ktp., Denizli, nr. 34.
20. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdâdî (ö. 1020/1611), *Tefsîru Sûre-ti'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Uşşaki Tekkesi, nr. 15.
21. Yûsuf b. Muhammed Şâhî b. Muhammed Can el-Karabâğî (ö. 1035/1625), *Risâle fi'l-mebâhis elleti vakaat fi Sûreti'l-Fâtîha beyne'l-ulemâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa nr. 312.
22. Azîz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), *Fâtîha ve İhlâs Sûreleri Tefsî-ri*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 1291.
23. İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631), *Fütühât-ı Ayniyye*, İstanbul: Ah-med Kâmil Matbaası, 1328.
24. Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1636), *Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha*, Sü-leymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6972.
25. Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1049/1639), *Tefsîru'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1367.
26. Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), *Tecelli'n-nûri'l-mübîn fi mir'âti iy-yâke na'büdü*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 7919; Süleymaniye Ktp., Carullah nr. 2129, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2396; Şehid Ali Paşa, nr. 2788.
27. Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 1070/1660), *Ten-vîru besâiri uli'l-elbâb fi tefsîri dekkâiki Ümni'l-Kitâb*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 115.
28. Atpazarlı Osman Fazlı (ö. 1102/1690), *Mir'âtü'l-esrârî'l-irfân alâ i'câzi'l-beyân*, Atıf Efendi, Ktp., Atıf Efendi, nr. 364; Ragıp Paşa Ktp., nr. 162.
29. Niyâzi-i Mısırî (ö. 1105/1694), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Pertevniyal, nr. 261, 620, Uşşaki Tekkesi, nr. 15.
30. İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha (Kitâbü'l-Fazl ve'n-Nevâl içinde)*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2838; İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 609.
31. Ârif Ahmed Paşa el-İstanbûlî (ö. 1145/1732), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, 9.

32. Allamek Bosnevî (ö. 1146/1737), *el-Hâdî*,^[6] Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 20196.
33. Abdülmuhsin b. Süleyman el-Kürdî el-Gürânî (ö. 1150/1740), *Tuhfetü câmi'i'l-esrâr fi tefsîri Fâtihati'l-envâr*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 297; Amasya İl Halk Ktp., nr. 1556.
34. Ebü'n-Nâfi' Ahmed b. Muhammed Kazâbâdî (ö. 1163/1749), *Hâşiye alâ Sûreti'l-Fâtîha li'l-Beyzâvî*, Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 734, Veliyüddin Efendi, nr. 395; Süleymaniye, Ktp., Düğümlü Baba, nr. 36, H. Hüsnü Paşa, nr. 70.
35. Yûsuf Efendizâde Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (ö. 1167/1754), *en-Nefhatu'l-fâyîha fi tefsîri Sûreti'l-Fâtîha: Hâşiye alâ Envârî't-Tenzîl*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 657, Reşid Efendi, nr. 44.
36. Hâfız İsmail b. Mehmed b. Mustafa el-Konevî (ö. 1195/1780), *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 300.
37. Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn b. Abdurrahmân el-İstanbulî (ö. 1202/1788), *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 625.
38. Muhammed Tâhir b. Muhammed Lâlezârî (ö. 1204/1790), *el-Yâkûtu'l-hamrâ*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 124, 130.^[7]

2. Osmanlı Dönemi Fâtîha Sûresi Tefsirlerinde

Öne Çıkan Konular:

A. Ulûmü'l-Kur'ân

Molla Fenârî'nin *Aynü'l-a'yan* isimli Fâtîha Sûresi tefsiri diğer Fâtîha Sûresi tefsirleri içinde ayrı bir yere sahiptir.^[8] Zira Molla Fenârî eserin

[6] Bekir Sadak, "Bosnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1992), 6: 306.

[7] Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli tefsirinden Fâtîha'nın 5. ayeti ile ilgilidir. Bu eserler haricinde Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 42 numarada sehven Nûreddinzâde'ye (ö. 981/1574) nispet edilen bir Fâtîha Sûresi tefsiri daha vardır ki aslında eser Molla Câmî (ö. 898/1492) tarafından kaleme alınmıştır. (Eserle ilgili olarak bkz. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsir Literatürü* (İstanbul: Damla Yayınları, 2007), 409-413; Mehmet Tabakoğlu, *XVI. yüzyılda Tenkitçi Bir Mu'tasavvıf Nureddinzade Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 88-89, 98.)

[8] Fenârî'nin *Tefsir*'in bir ilim olup olmadığı konusundaki açıklamaları başta olmak üzere *Aynü'l-a'yan* hakkında tez, makale ve tebliğ düzeyinde çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Tebliğde *Aynü'l-a'yan*'a atıfla yer verdiğimiz Molla Fenârî'nin görüşlerine aşağıdaki çalışmalarda da yer verilmiştir: Mustafa Tuncer, *Molla Fenârî ve Fâtîha Sûresi Tefsiri* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1991); Zülfiyar Durmuş, *Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-A'yân Adlı Eserinin Tahlihi* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992); Recep Şehidoğlu, *Molla Fenârî ve Tefsir*

mukaddimesinde Ulûmü'l-Kur'ân kapsamına dâhil edilebilecek konulara değinmiştir. *Aynü'l-a'yan*'ın mukaddimesi 4 bâb ve bu bâblar da fasıllardan oluşmakta olup şu konuları ihtiva etmektedir: Birinci Bâb: Tefsir ilminin tanımıyla ilgili hususlar (Tefsir ilminin tanımı, tefsir ve tevil, Tefsir ilmini tahsilin farz-ı kifâye oluşu, kendisinden tefsir alınan sahabe ve tabiin âlimleri, İdrâkin hakikatleri, kısımları ve yolları)^[9]; İkinci Bâb: Tefsir ilmine duyulan ihtiyaçla ilgili konular (Tefsir ilmine duyulan ihtiyaç, ilmin fazîleti, faydalı ilimlerin ve şer'iyâtın belirlenmesi, Kur'an'ın fazileti, sûreleri, okunması ve ehl-i Kur'an)^[10]; Üçüncü Bâb: Tefsir ilminin konusunun Kur'an olması: Kur'an'ın tarifi, küllî hükümleri (vahy, kelâm, yedi harf, tevâtür, yedi kıraat, icâz-ı Kur'ân), Kur'an'ın cem'i, isimleri, cüzleri ve kısımları (mekkî-medenî, sûre, ayet, kelime, harf, nâsih-mensûh vs.)^[11]; Dördüncü Bâb: Tefsir ilmi için gerekli ilimler.^[12]

Molla Fenârî'nin mukaddimedede bu konulara yer verişî Ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili belli bilgileri tekrar etmek için değil, tefsirin bir ilim olup olmadığını ve nasıl bir ilim olduğunu sorgulamak içindir.^[13] Hemen belirtelim ki Molla Fenârî müstakil bir ilimde bulunması gereken kriterlerin tefsir ilminde tam olarak bulunmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre tefsir ilmi yeterli sayıda mesele içeren küllî kaideye, bir usul ve melekeye sahip değildir.

Metodu (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi,1992); Sıtkı Güllü, "İlk Osmanlı Şeyhülislâm'ı Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834/1350-1431) ve Onun Aynü'l-A'yân Tefsiri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 245-246; M. Taha Boyalık, "Molla Fenârî'nin Tefsir İlminin Mahiyetine Dair Tartışmasının Tahlili", *İslam Araştırmaları Dergisi* 18 (2007): 73-100; M. Taha Boyalık, *Molla Fenârî'nin Aynü'l-Âyân Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007); Mustafa Öztürk, "Molla Fenari ve Tefsirde Senkretizm", *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa), 402-421; Mehmet Çiçek, *Molla Fenari ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 78-136; Mehmet Çiçek, "Molla Fenari'ye Göre Tefsir İlminin Konusu Olarak Kur'an", *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu* (4-6 Aralık 2009 Bursa), 423-439; Mehmet Çiçek, "Tefsir İlminin Tanımı: Molla Fenârî Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017), 1-20; Fatih Çardak, *Sadreddin Konevî ve Molla Fenârî'nin Fâtiha Tefsirlerinin Metod ve Muhteva Yönünden Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2017), 60-104; Murat Sülün, "Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?", *Tefsir Nasıl Bir İlimdir? Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (15-16 Mayıs 2010), 17-21; Mehmet Emin Maşalı, "Osmanlı'dan Günümüze Kur'an İlimleri/ Tefsir Usulü Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012):111-114.

[9] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 4-16.

[10] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 17-41.

[11] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 41-85.

[12] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 85-88.

[13] Yukarıda bahsedilen Ulûmü'l-Kur'ân konuları için *Aynü'l-a'yân*'ın ilgili kısımlarına bakılabilir. Biz burada Molla Fenârî'nin sadece tefsir ilminin mahiyetine dair açıklamalarını konu edineceğiz.

Tefsir ilmi bu eksikliğini diğer ilimlerden destek alarak gidermektedir.^[14] Yakîni bilginin peşinde olanlar tefsir ilminin hakikatlerine vakıf olmak istiyorlarsa öncelikle onun efrâdını câmi' ağıyarını mâni' bir tanımını elde etmelidirler.^[15] Molla Fenârî, tefsirin tanımını yapmadan önce *el-Keşşâf* şârihleri Kutbüddîn er-Râzî ve Teftâzânî'nin tanımlarını tahlil etmekte ve onların eksik yönlerini belirtmektedir. Örneğin Kutbüddîn er-Râzî (ö. 766/1365) tefsir ilmini "Allah Teâlâ'nın yüce Kur'an'daki muradının araştırdığı şey" diye tanımlar. Molla Fenârî'ye göre bu tanım kıraat konuları ile nâsih-mensûh, mekkî-medenî, nüzul tertibi vb. konuları kapsamaz. Ayrıca diğer İslâmî ilimler de Kur'an ile sabit olan konularda Allah'ın muradını araştırmaktadır. Yani Kutbüddîn er-Râzî'nin bu tanımı efrâdını câmi' ağıyarını mâni' değildir. Teftâzânî ise tefsiri "Murada delalet etmesi itibariyle Allah kelâmının lafızlarının hallerini araştıran ilim" olarak tanımlar. Molla Fenârî, Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) bu tanımına "lafızların halleri" ibaresini ekleyerek Kutbüddîn er-Râzî'nin tanımındaki eksikliği giderdiğini, "Murada delalet etmesi itibariyle" diyerek de tefsir ilmini diğer ilimlerden ayırdığını belirtir. Fakat ona göre Teftâzânî'nin bu tanımı tefhîm, imâle, med gibi anlama tesiri olmayan kıraat konularını dışarıda bırakmaktadır. Hâlbuki kıraat ilmi tefsir ilminin bir parçasıdır. Diğer taraftan bu tanımda "murâd" ile ne kastedildiği açık değildir. Maksat mutlak anlamda kelâmın muradı mı yoksa bizzat nefsü'l-emrdeki Allah'ın muradı mıdır? Eğer birincisi ise bunu araştırmak edebî ilimlerin kapsamına girer. İkincisi ise tefsir ilmi bunu amaçlamaz. Zira tefsir çoğunlukla ahad rivayetler ve dil kaidelerini kullanır ki her ikisi de zannî bilgidir. Hâlbuki tefsir Allah'ın nefsü'l-emrdeki muradına ulaşmayı tekeffül etmeyi değil, imkân nispetinde Allah'ın muradına ulaşmayı hedefleyen bir ilimdir. Son olarak Teftâzânî murad ile bunları değil de müfessirin iddiasında/zannında olanı kastetmiş olabilir. Ancak Molla Fenârî'ye göre tanımda "Allah'ın muradı olduğu zannedilene delalet etmesi itibariyle" gibi zanna işaret eden bir ifade bulunmadığı için bu da yetersizdir.^[16] Molla Fenârî esaslı usul, kaide ve melekelerle dayanmadığı gerekçesiyle tanımda tefsir için "ilim" kelimesinin kullanılmasını da doğru bulmadığını belirtir. Daha sonra Fenârî önceki tanımlara getirdiği eleştirilerden ârî olarak kendi tanımını şöyle yapar: "Tefsir ilmi, Kur'an olması ve Yüce Allah'ın muradı olduğu bilinen veya zannedilene delaleti itibariyle Allah kelâmının hallerini insan gücü ölçüsünde bilmektir."^[17]

Molla Fenârî, tefsir ilmine duyulan ihtiyacı da birkaç açıdan beyan

[14] Boyalık, "Molla Fenârî'nin Aynü'l-Âyân Adlı Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)" 77.

[15] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 3-4.

[16] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 4-5.

[17] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 5.

etmektedir. Ona göre bir ilme duyulan ihtiyaç onun talep edilir olması açısından dır. Nazari ilimler bizatihi talep edilirken, alet ilimleri zatından dolayı talep edilen ilimlere vesile oldukları için talep edilirler. Bir ilmin de zatından dolayı talep edilir olması onun üstünlüğünden (şerefinden) kaynaklanır. Üstünlüğü ise o ilmin konusu ve maksadının üstünlüğü ile ona duyulan şiddetli ihtiyaç belirler. Molla Fenârî'ye göre tefsir ilmi bu zikredilen dört açıdan da üstün bir ilimdir. Çünkü tefsir ilmi diğer şer'î ilimlerin istinbât mahalli olması açısından onlar için bir alet ilmidir. Diğer taraftan tefsir ilminin konusu her hikmetin menbâ ve her faziletin madeni olan Kur'an'dır. Ayrıca tefsirin maksadı ilmî ve amelî hikmetleri elde etmek ve ebedî saadete erişmektir. Yine tefsir ilmi kendisine duyulan şiddetli ihtiyaçtan ötürü de üstün bir ilimdir. Zira her türlü kemal şer'î ilimlere ve dünyevî bilgilere muhtaçtır. Bunlar ise Allah'ın kitabı Kur'an'ı bilmeye bağlıdır.^[18]

Molla Fenârî müfessirin bilmesi gereken ilimleri lafza ve manaya yönelik olarak ikiye ayırır. Lafızla ilgili olanlar lügat, iştikak, sarf, nahiv, meânî, beyân, bedî ve kıraat ilimleridir. Manaya yönelik olanlar ise esbâb-ı nüzûl, kasas ve âsâr, hadis, kelâm, ilm-i hakâyık (tasavvuf), fıkıh usulü, muâmelât-ukûbât, ibâdât-ahlâk ve tezkir (irşâd) ilimleridir. Ona göre bu ilimleri bilenler re'y ile Kur'an tefsirini yasaklayan hadisin hükmüne girmezler. Yine bu ilimlerden bir kısmını tamamlayamayanlar şayet ilim ehlerinden yardım alırlar ve onların eserlerinden iktibasta bulunurlarsa inşallah Kur'an'ı salt re'yi ile tefsir edenlerden olmazlar. Re'y ile tefsir; tefsir için lazım olan alet ilimlerini edinmeksizin ya da delalete dayanmaksızın Kur'an'ı tahmin ve zanna göre tefsir etmektir.^[19] Molla Fenârî burada tefsir ilminin bir taraftan bu ilimlerden yardım alırken, bir taraftan da bu ilimlerin istinbâtına bir alet ilmi gibi yardımcı olmasının devr yani kendi kendinin anlamsız tekrarına yol açıp açmayacağını gündeme getirir. Ona göre böyle bir tehlike yoktur. Zira Kur'an bitmez tükenmez bir okyanustur. Ondan elde edilen fayda da istinbât da son bulmayacaktır. Öncekilerin Kur'an üzerindeki gayretleri sonradan gelenler için sadece doğru bir anahtar mesabesinde dir. Kur'an'ın anlamları tüketilmiş olmayıp Allah'ın feyz ve lütfu sınırsızdır.^[20]

B. Tasavvuf

- Kur'an'ın Zâhir ve Bâtını

Mutasavvıf müfessirlerden İsmail Ankaravî tefsirine Kur'an'ın fazileti, özellikleri ve hasletlerinden bahsederek başlamış ve bu kısımda Kur'an ve tefsir anlayışını ortaya koymuştur. Ankaravî Kur'an'ın zâhiri ve bätını

[18] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 17.

[19] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 86-87.

[20] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 88.

olduğunu; zâhirinin tefsir, bâtının ise tevil yoluyla anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Ona göre bu iki bilgiye âlim ve arifler yoluyla ulaşılabilir. “*Kitap'ta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*” (En'âm 6/38) ve “*Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki Kitap'ta olmasın.*” (En'âm 6/59) mealindeki ayetlerin işaret ettiği gibi Kur'an-ı Kerim bütün ilim ve sırları, sayısız ince manaları içermekte, Allah kelâmı tek değil birçok mana taşımaktadır. Zira her bir ayetin zâhiri, bânını, her bir bânının yedi veya yetmiş bâtına varıncaya başka bânını vardır.^[21] Burada zâhir, tefsir; bâtın ise dinî sırlar ve yakînî bilgiler olan tevillerdir. Eğer bir kimse onun zâhirinin gerektirdiği gibi amel ederse Allah ona zâhirin ilk bânını anlamayı müyesser eleyecektir. Eğer bânını evvelinden anladığıyla amel ederse ikinci bânını anlamak ona nasip olur. Şayet ikinci bânından istifade ettiği mana ile amele ederse Allah ona bilmediği ilimleri verir. Bu, bildiği ile amel edene Allah'ın bilmediklerini öğretmesidir.^[22] Bununla birlikte Ankaravî'ye göre Kur'an'ın manasının künhü ve hakikati idrak edilemez, beyanı yeterli olmaz. Ancak bazı âlim ve arifler onun bazı sırlarına Allah'ın izni ile vakıf olmuşlar ve istifadenin artması için bunları ifade ve yazı ile ortaya koymuşlardır. Bu nedenle mü'minler evliyanın zevk ve meşrepleri ile âlim ve ariflerin beyan ettikleri sır ve manalardan uzak kalmamalıdır.^[23]

- Besmele'nin Bâ Harfindeki Sırlar

Fâtiha tefsirlerinde işârî yorumlara yer veren müfessirlerin değindiği ortak noktalardan biri Besmele'deki bâ harfinin taşıdığı sırlardır. Özellikle bu hususta “Bütün ilimler dört kitapta, dört kitaptaki ilimler Kur'an'da, Kur'an'daki ilimler Fâtiha Sûresi'nde, Fâtiha'daki ilimler Besmele'de, Besmele'deki ilimler de bâ harfindedir.” sözüne yer verilmektedir.^[24] Yine bâ harfi tasavvuf literatüründe âlemin yaratılışında ilk yaratılan varlık olan küllî akla benzetilmektedir. Bâ harfi nasıl Kur'an'ın ilk ayetinin ilk harfi ise akıl da ilk yaratılan şeydir. Bu küllî akıl, tüm âlemleri kendinde mündemiç olduğu gibi bâ harfi de Kur'an ve hatta dört semâvî kitaptaki bilgileri

[21] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 8-10.

[22] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 10-11.

[23] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 11.

[24] Molla Fenârî, *Aynü'l-â'yân*, 99; Molla Hüsrev, *Risâle fi esrâri'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 1028, vr. 1b; Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 55 (Eseri Kerim Özmen Yüksek Lisans tezinde tahkik etmiştir. Çalışmamızda bu tez içindeki tahkikli metne atıf yapılacaktır. Bkz. *Bâyezîd Halife (er-Rûmî) ve 'Fâtiha tefsiri' (Edisyon kritiği) 'Secenceli'l-Ervâh ve Nukûşul-Elvâh' Tefsîru'l-Fâtiha (Tahkikli Metin) Kısmı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003); İsmail Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, nşr. Dağüstani Çelebizade Mehmed (İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1328), 32-33; Sadeddin Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 625, vr. 18a.

hâvidir.^[25] Diğer bir yoruma göre de varlıkların Besmele'nin bâsından zuhur ettiği görüşü bâ harfinin alfabede Allah'ın zatına karşılık gelen elif harfinden hemen sonra yer almasıyla ilişkilendirilmektedir.^[26]

Besmele'deki bâ harfinin uzatılarak yazılmasının da birtakım hikmetlere dayandığı ifade edilmiştir. Bâyezîd Halife'ye göre Besmele'deki sîn ile mîm harfleri arasındaki uzun keşide insan-ı kâmil ile üç âlem (sinin üç dişine karşılık gelen eflâk, anâsır ve mevâlid âlemleri) arasındaki uzak mesafeye işaret eder. Sâlik bu aralığı büyük zorluk ve mücahede ile geçebilir.^[27] İsmail Ankaravî'ye göre ise elif Hâkk'ın zât-ı ehadiyyetine işaret ederken, bâ harfi çokluktan ibarettir. Bunun nüktesi, bâ harfi isme bitişmemişken elif aşikâr olup bâ bitişince elifin gizlenmesidir. Yani varlıklar yaratılmadan önce vahdet sırrı zâhir ve aşikâr iken çokluk ve ikilik ortaya çıktıktan sonra vahdet perdelenmiştir.^[28]

- Fâtiha'nın Kur'an'ın Özü Olması

Fâtiha Sûresi'nin Kur'an'ın özü olduğunu ifade eden müfessirlere göre Fâtiha'nın tefsirini bilen, Allah'ın indirdiği bütün kitapların tefsirini bilmiş demektir.^[29] Bu durum Fâtiha'nın muhteva olarak Kur'an'daki diğer bütün sûrelerde bahsedilen konuları da içeriyor olmasına dayandırılmaktadır. Örneğin, Bâyezîd Halife'ye göre Fâtiha Kur'an'ın bir nüshası ve özü mesabesindedir. Çünkü Kur'an'da zikredilen bütün hamdler, tesbihler, takdisler, tekbirler, zikirler ve şükürler Fâtiha'daki "hamd" kelimesinin kapsamına dâhildir. Yine Kur'an'da geçen Allah'ın yüce isim ve sıfatları, rubûbiyeti, heybeti, vahdâniyeti ve ferdâniyetinden bahseden ayetler "lillâh" kelimesinin kapsamına girer. Kur'an'da yer alan gök, yer, insan, cin, peygamberler, mü'minler, kâfirler, melekler, hayvanlar ve diğer yaratılmışlar ise sûredeki "Rabbi'l-âlemîn" ibaresinde mündemiçtir. Aynı şekilde Kur'an'daki Allah'ın rızık vermesini, lütuf ve ihsanını anlatan ayetler "er-Rahmân"; afv ve mağfiretinden bahseden ayetler de "er-Rahîm" kelimelerinin muhtevasına dâhildir. Kıyamet ve ahiret ahvalini anlatan ayetler "Mâliki yevmi'd-dîn"; Allah'a itaat ve amellerden bahseden ayetler "İyyâke na'büdü"; Allah'tan yardımı zafer ve başarı talebini ifade eden ayetler "İyyâke neste'în"; hidayet ve güzel bir akıbet isteğini anlatanlar "İhdina's-sırâta'l-müstakîm"; peygamberler, veliler, melekler, sıddıklar, şehidler, zâhidler ve müttakîlerden

[25] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 68.

[26] Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 18.

[27] Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 19.

[28] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 29-30.

[29] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 99; Molla Hüsrev, *Risâle fi Esrâri'l-Fâtiha*, 1b; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 18a.

bahseden ayetler “sırâtallezîne en’amte aleyhim”; müşrikler, kâfirler, yahûdiler, hıristiyanlar, sâbîler, mecûsiler gibi inkâr ehlinde bahseden ayetler ise sûredeki “Gayri’l-mağdûbi aleyhim ve le’d-dâllîn” ibaresinin ihtiva ettiği anlamların kapsamına girmektedirler.^[30]

- Vahdet-i Vücûd

İsmail Hakkı Bursevî yazdığı müstakil Fâtiha Sûresi tefsirinde “âlemîn” kelimesini tefsir ederken vahdet-i vücûd çizgisinde açıklamalar ortaya koymuştur. Bursevî Allah Teâlâ’nın kadîm ve vâcib; âlemin ise hâdis ve mümkün olduğunu ortaya koyduktan sonra insanın da âlemlere dâhil olduğunu söyler. Ona göre insanın varlığı Hakk’ın varlığına bir alem ve en büyük nişandır. Bütün âlemlerin nümunesi insandır. Bütün eşyanın sureti, vasıfları âdemoğlunda toplanmıştır.^[31] Bununla birlikte varlık, Hak Teâlâ’nın varlığından ibarettir. Allah’tan başka şeylerin varlığı O’nun varlığının gölgesidir. Allah’ın nurunun eşyaya tecellisi zatına nişandır. Âlemin Hakk’a nişan olması ilâhî isimlere nezaret etmesindedir. Bu sebeple bütün zuhurat Hakk’ın tecellisidir. O halde arif olan kimse eşyada esmaya ve hakikatlere nazar etmelidir. Zira varlıkta çokluk bir vehimdir. Esas olan varlıkta birliklidir.^[32]

İsmail Ankaravî ise istiâzenin tefsirini yaptıktan sonra tasavvufi tevîlinden bahsederken vahdet-i vücûd çizgisinde açıklamalar ortaya koymuş, esasında mahlûkatın varlıklarının ârî/geçici ve Allah’ın isim ve sıfatlarının mazharı olduğunu ifade etmiştir. Bu yoruma göre “taavvuz” (sığınmak) mâsivâyı seyretmekten sakınmak ve Allah’ın ulûhiyetini müşahede etmeğe, hakikat denizinde boğulmaya engel olan bütün hayal ve kuruntulardan Hakk’a ilticâ etmektir. Sâlik tevhîd-i ef’âl (fiillerin birliği) mertebesine ulaşmış mazharlar âleminde hayır ve şer fiillerin hakiki failinin Hak Teâlâ olduğunu görür. Bu mertebede sâlikin istiâzesi kahr ve celâl tecellilerinin fiil ve eserlerinden lütuf ve cemâl tecellilerine doğru olur. Örneğin ikâb ve intikamdan Hak Teâlâ’nın avf ve keremine sığınılır. Sâlik bu tevhîd-i sıfât mertebesinde âlemdeki varlıkların vasıflarının gerçek olmadığını, hepsinin ilâhî isim ve sıfatların mazharları olduğunu müşahede eder. Böylece şeytanı Allah’ın

[30] Bâyezîd Halîfe, *Secenceli’l-ervâh*, 4-5. Ayrıca bkz. Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 65, 84, 86; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti’l-Fâtiha*, 96-97 (Eseri Mustafa Kılıç Yüksek Lisans tezinde tahkik etmiştir. Çalışmamızda bu tez içindeki tahkikli metne atf yapılacaktır. Bkz. *Ebu’l-Hayr Abdulmecîd b. Muharrem es-Sivâsî (971-1049/1563-1639)’nin ‘Fatîha Tefsîri’nin Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.); Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha*, 19b-20b.

[31] Bursevî, *Kitâbü’l-fazl ve’n-nevâl (Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha)*, 143, 145. (Eseri K. Ziyaeddin Coşan Yüksek Lisans tezinde tahkik etmiştir. Çalışmamızda bu tez içindeki tahkikli metne atf yapılacaktır. Bkz. *İsmâil Hakkı Bursevî ve Fâtiha Sûresi Tefsîri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001).

[32] Bursevî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, 146-147.

Mudil isminin, enbiya ve evliyayı da Hâdfî isminin mazharı olarak görür.^[33]

- İbadetin Tasavvufî Yönü

Fâtiha tefsirlerinde tasavvufî izahlara yer verenlerden Kara Çelebi'nin bazı nakillerine göre ibadetin üç derecesi vardır. Bunlardan ilki en alt derece olup sevap elde etmek ve azaptan kurtulmak için yapılır. Sanki bu kişinin gerçekte ma'bûdu sevaptır. İkincisi Allah katında şeref kazanmak için yapılan ibadettir. Bu birincisinden üstün olmakla beraber halis olan ibadet türü değildir. İbadetin üçüncü derecesi Allah'a her şeye kadir, yaratan, yardımcı eden, rızık veren ve günahları örten bir ilâh olduğu için ibadet etmektir. Bu makamların ve derecelerin en üstün hali olup ubûdiyet diye adlandırılır. Allah'a cennete girmek ya da cehennemden kurtulmak için ibadet etmek kişinin kendi nefsini düşünmesi anlamına gelir. Hâlbuki ubûdiyet, Allah'a ulûhiyeti ve ibadete layık zatı için ibadet etmektir. İbadetten murad Allah'a tazim ve kişinin Allah karşısındaki küçüklüğünü ve zayıflığını bilmesidir. Aksi durumda Allah amaç değil, cennet için bir vasıta olur. Oysa maksat bizzat Allah'tır.^[34]

- Şeriat ve Tarikat Birlikteliği

Kadıızâdeliler hareketine karşı verdiği mücadele ile tanınan Abdülmecîd Sivâsî, Fâtiha tefsirinin arkasına sûreyle alakasını kurmaksızın bazı tasavvufî konuları içeren fasıllar eklemiştir. Onun burada dikkat çektiği hususların başında şeriata aykırı tarikat anlayışının olamayacağı meselesi gelmektedir. Ona göre şeriati iyi bilmeyen cahil kimseden şeyh olmaz. Cahillerin şeyh olması kıyamet alametidir. Keşf ehli olduğunu iddia eden bir şeyh eğer helale haram, harama helal diyorsa ya da haramdan kaçmıyor, farz ibadetleri terk ve inkâr ediyorsa onun gördükleri bir keşif değil, belki vesvesedir. Yine Kur'an'ı hurûfî tevillerle anlayıp Kur'an'ın zâhirî manasını inkâr ederek Kur'an'dan maksad sır ve bâtıdır diyen kişiler Sivâsî'ye göre kâfir olduğu gibi onlara tabi olanlar da kâfirdir. Hâkeza şeyhlik davasından olan kişinin önünde Kur'an, sağında tefsir, solunda hadis yoksa o, şeyh değil, şeytandır. Sûfler söz, fiil ve inanç olarak sünnet-i seniyyeye tabidirler. Mürşid-i kâmil şeriat bilgisi ile tarikat bilgisini cem eden kişidir. Zira kuş bir kanatla uçamaz. Sâlikin öncelikle kelâm ilmini sonra da fıkıh ilmini iyi bir biçimde

[33] Ankaravî, *Fituhât-ı Ayniyye*, 20.

[34] Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 85-86. Kara Çelebi ayrıca mutasavvıfların kulluğun keyfiyetine dair sözlerini nakletmiştir. Bkz. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 88-91. (Eseri Mahmut Ay-yıldız Yüksek Lisans tezinde tahkik etmiştir. Çalışmamızda bu tez içindeki tahkikli metne atıf yapılacaktır. Bkz. *Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin Fâtiha Sûresi Tefsiri (Tahkil-Tahkik)* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014).

öğrenmesi gerekir. Çünkü marifet ve hakikat binası şeriat üzerine kurulur. Nasıl temelsiz bina yıkılırsa, şeriat bilgisi olmadan marifet elde edilemez.^[35]

C. Kelâm

- Allah'ın İsim ve Sıfatları

Yüce Allah'ın sûrede yer alan isim ve sıfatlarının açıklanmasına müfessirlerce ayrı bir ihtimam gösterilmiştir. Daha çok lügavî ve istlâhî izahlar yapmışlar, yer yer kelâmî ve tasavvufî yorumlarına da yer vermişlerdir. Örneğin "Allâh" lafzının ism-i âzam olduğu, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarındaki bütün manaları içerdiği ifade edilmiştir.^[36] Yine "Rahmân" ve "Rahîm" sıfatlarının mübalağalı olarak merhamet sahibi manası taşıdığına değinilmiş; Rahmân sıfatının dünyada hem mü'min hem de kâfirlere rahmetiyle muamele eden yani rahmeti herkesi kuşatan manasını ihtiva ederken Rahîm'in ise Allah'ın ahirette sadece mü'minlere karşı merhametli olmasını anlattığı belirtilmiştir. Bu sebeple Rahmân sıfatı, Rahîm'den önce zikredilmiş olup daha kapsamlıdır, Rahîm sadece ahiretle ilgilidir. Bununla birlikte Rahmân sadece Allah için kullanılırken Rahîm başka varlıklar içinde kullanılabilir. Bu bağlamda Rahmân mana olarak, Rahîm ise lafız olarak diğerine göre daha kapsamlıdır.^[37] "Rab" kelimesinin de efendi, sahip, müdebbir, terbiye ve ıslah edici anlamlarına gelip Allah'ın bütün varlıklara şamil bir sıfatı olduğu belirtilmiştir.^[38] Allah'ın "Mâlik" sıfatı da mülkiyetine sahip olma ve hükümlanlık olarak açıklanmış, Allah'ın ceza ve hesap günün mutlak sahibi ve yöneticisi olduğu vurgulanmıştır.^[39]

- Ahiret Âlemi

Molla Fenârî *Aynü'l-A'yân* isimli Fâtîha Sûresi tefsirinde berzah, haşir, cennet, amel defteri gibi ahiret ahvaline dair konularda uzun açıklamalar

[35] Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, 101-103, 105, 110.

[36] Bâyezîd Halîfe, *Secenceli'l-ervâh*, 21; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtîhati'l-Kitâb*, 28, 31 (Eseri Murat Ustakurt Yüksek Lisans tezinde tahkik etmiştir. Çalışmamızda bu tez içindeki tahkikli metne atıf yapılacaktır. Bkz. İbn Kemal Paşa'nın '*Tefsîrü'l-Fatiha'* Adlı Eseri (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009); Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 40, 42; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, 92; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 5a.

[37] Bâyezîd Halîfe, *Secenceli'l-ervâh*, 21-22; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtîhati'l-Kitâb*, 31-32; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 61; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 49, 52, 53; Bursevî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha*, 149-150; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 7b.

[38] Bâyezîd Halîfe, *Secenceli'l-ervâh*, 24-25; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtîhati'l-Kitâb*, 37; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 44; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 125-126.

[39] Alâaddin Çelebi, *Tefsîrü'l-Fâtîha ve Yâsîn*, 3a; Bâyezîd Halîfe, *Secenceli'l-ervâh*, 28; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 70; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 139-140; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, 94; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*, 11b.

yapmıştır. Ona göre insanlar berzahtayken bizzat görerek durumlarını idrak edeceklerdir. Ancak oradaki bu görme, amellerin karşılığı olan nimet veya azabı aynada görür gibi görmektir. Kıyamet koştuktan sonra cennete veya cehenneme girdiklerindeki görme ise bundan farklı olup cennet ve cehennemın gerçek varlıklarını hissi bir görme olacaktır. Haşır ise kıyamet günü gerçekleşecek olup, insanlar hesap için kabirlerinden kalkarak Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. O gün Allah'ın rahmeti gazabını geçecek ve Allah insanların çoğunu affedecektir. Haşır, sırat, cennet ve cehennem, azab ve nimet cismânî olarak gerçekleşecektir. Peygamber Efendimizin şefaati yetkisi vardır. Yine melekler, peygamberler ve bazı mü'minler de şefaati edebilirler. Kitabı sağ tarafından verilenler mü'minler, sol tarafından verilenler münafıklardır. Molla Fenârî'ye göre kâfirlerin kitabı yoktur. Kitabı arkasından verilenler ise Hıristiyanlar ve Yahudilerdir. İnsanlar hesaba çekilecek, amelleri mizanda tartılacaktır. Kıyamet günü ölüm bir koç suretinde getirilecek ve Yahya (a.s.) tarafından kesilecektir. Böylece ölüm öldürülmüş olacak artık herkes ebedî olacaktır. Molla Fenârî'ye göre insanların amellerine göre gireceği cennette cennet ehlinin durumları farklı olacaktır. Orası adn, firdevs, huld, naîm, me'vâ, dârü's-selâm, dârü'l-mukâme ve vesîle olmak üzere sekiz derecedir. En yüksek derecesi adn cennetidir. Adn cennetinde mü'minlerin Allah'ı görmeleri amellerine göre değil, Allah'ı bilme derecelerine göre olacaktır. Perdeler kalkacak ve Allah, mü'minlere tecelli edecektir. Molla Fenârî'ye göre farklı görüşler olmakla birlikte cennet ve cehennem şu an yaratılmış durumdadır.^[40]

- Kulun Fiilindeki Sorumluluğu ve Fiilin Yaratıcısı Meselesi

Fâtiha Sûresi'ndeki "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" ayetini yorumlayan müfessirler kulun işlediği amelden sorumlu olup olmayacağı ve bu fiili kul mü yoksa Allah mı yarattığı tartışmasına değinmişlerdir. Özellikle İsmail Ankaravî bu konuda Cebriye, Kaderiye ve Ehl-i Sünnet'in aralarındaki tartışmaları eserinde zikretmektedir. Özet olarak ifade edecek olursak Cebriye'ye göre kulun fiilinde irade ve ihtiyarı yoktur, zira kul her şeyde Allah'ın iradesine ve yaratmasına bağlıdır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise onlara eğer kulun iradesi olmasaydı sevap ve günah bakımından da sorumluluğunun olmayacağını söyleyerek cevap vermişlerdir. Ayrıca fiilleri Allah'ın yarattığı doğrudur, ancak kul sorumluluğu ile bu fiilleri kesp etmektedir. Fiil, yaratma açısından Allah'ın takdiri, seçme ve kazanma açısından ise kulun takdiridir. Kaderiye ise kulu tamamen özgür ve fiillerinin yaratıcısı olarak kabul eder. Kulun fiilinin yaratıcısı olmasını kulun sorumlu olmasının zorunlu bir sonucu olarak görür. Ehl-i Sünnet Kaderiye'ye ise Allah'ın hem her şeyin

[40] Bkz. Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 225-242.

yaratıcısı olması hem de kulun fiilinin yaratıcısı olmamasının çelişkiye sebep olacağını söyleyerek cevap vermiştir. Diğer taraftan her bir kulun her bir fiili hesaba katıldığında kulların yarattıkları Allah'ın yarattıklarından çok olmuş olur ki bu da kulun kudretinin Allah'ın kudretinden büyük olmasını doğurur. Son olarak ifade edilecek olursa Kaderiye Allah'ı amelden azledip hayır ve şerri kendilerine isnat ederek ifrata dalmış, Cebriye de kula hiçbir fiil ve kudret isnat etmeyerek tefrit yolunu tutmuştur. İşte Fâtiha Sûresi'ndeki "إِيَّاكَ نَعْبُدُ" ayeti Cebriye mensuplarına, "وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" ayeti ise Kaderiye mensuplarına bir reddiyedir. Zira "na'büdü" demek kulun fiil sahibi olduğuna delalet eder. Oysa Cebriye kulun fiil sahibi olduğunu kabul etmez. "Nesteîn" ise kulun fiilinde müstağni olmadığını gösterir. Hâlbuki Kaderiye kulu fiilinde Allah'tan müstağni bilmektedir.^[41]

D. Dil

Osmanlı dönemi tefsirlerinde gramer ve belagata dayalı yoğun izahlara yer verildiği izahlanmıştır. Biz burada Osmanlı müfessirlerinin ilgili beyanlarından birkaç örnek sunacağız. Meselâ, Fâtiha Sûresi'nin ilk ayetleri gâib sîga ile ifade edilmişken "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" ayeti ile muhâtap sîgaya geçilmiştir. Müfessirler bunu Arap edebiyatındaki "iltifât" sanatı ile açıklamaktadırlar. İltifât, kelâmda sanat yapmak olup bir üsluptan diğer bir üsluba intikal etmek demektir. Bu dinleyici açısından gayet hoş olup dikkat tazeleyen bir yöntemdir.^[42]

Tefsirlerde kelimelerin yapısı ve kullanımı hakkında da bilgiler verilmektedir. Örneğin, "iyyâke" ifadesindeki "iyyâ" müphem bir isimdir. Ona mansup bir zamir bitiştiğinde maksad anlaşılabilir olur. Başta gelmesi uygun olandır, "na'büdü iyyâke" denmez. Zira mansup zaminin fiile bitişmesine bir mani yoktur, "na'büdüke" denilebilir.^[43]

Yine "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" ayetindeki vâv harfinin görevi hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları atıf için bazıları ise hal için olduğunu söylemişlerdir. Bu ikincisine göre anlamda bir incelik ortaya çıkmakta ve ayet 'Daima yalnız senden yardım talep ederek sadece sana ibadet/kulluk ederiz.' manası kazanmaktadır.^[44]

İsmail Ankaravî "ihdinâ" ibaresinin emir sîgasında olduğunu ama dua anlamı taşıdığına dikkat çekmektedir. Nitekim ona göre emir, dua ve iltimasın her biri talep manası taşımakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. Dua aşağıdan yukarıya doğrudur. Örneğin, bu ayette kullardan

[41] Bkz. Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 178-182.

[42] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 156-157; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 12a.

[43] Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 12a; Ayrıca bkz. Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 158-159.

[44] Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 12a.

ma'bûda yönelik bir hitap vardır. Emir ise bunun aksine yukarıdan aşağıya doğrudur. "Namazınızı dosdoğru kılın, zekâtınızı verin." (Bakara 2/43) emri böyledir. İltimas da eşit seviyede olanların birbirinden bir şey talep etmesidir. Mesela, denk iki kişiden birinin diğerinden bir şeyi yazmasını veya okumasını istemesi bu tür bir hitaptır.^[45]

E. Fıkıh

Osmanlı müfessirleri Besmele'yi tefsir ederken Besmele'nin Fâtiha'dan olup olmamasına dair görüşlere yer verirler. İncelediğimiz âlimlerin çoğu bu hususta kıraat ve mezhep âlimlerinin görüşlerini detaylarıyla zikrettikten sonra mezhebî aidiyetleri doğrultusunda Hanefî mezhebinin görüşünü benimsemişler, bazıları da bir karara varamamış sukût etmiştir. Buna göre Neml Sûresi'nin 30. ayetindeki hariç Fâtiha ve diğer sûrelerin başındaki besmeleler o sûrenin bir ayeti değil, müstakil birer ayettirler. Sûrelerin arasını ayırmak, zikriyle bereket ummak için konulmuşlardır. Eğer ayet olmasalardı Fâtiha'nın sonunda söylenen "âmîn" gibi mushafa yazılmazlardı. Hanefîler Besmele'nin Fâtiha'ya aidiyetini kesin görmedikleri için namazda açıktan değil, gizli telaffuz ederler. Ancak yine de onlara göre Fâtiha'nın ayet sayısı yedidir. Çünkü Hanefîler "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ" ibaresini bir ayet "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ" i başka bir ayet saymaktadırlar. Ancak bu konudaki deliller kat'î olmadığı için Besmele'nin Fâtiha'dan olmadığını inkâr eden kimsenin küfrüne hükmedilemeyeceğini de belirtmişlerdir.^[46]

Tefsirlerde değinilen hususlardan biri ise gerek Besmele ve gerekse bu sûredeki sena ve hamde dair ayetlerin hayızlı, cünüp veya lohusa kimselerce okunup okunamayacağıdır. Örneğin, Müstakîmzâde'nin açıklamalarına göre bu kimselerin Besmele'yi Kur'an'dan olmak üzere okumaları caiz olmazken teberrüken okuyabilecekleri ittifakla sabittir. Böyle haldeki kimselerin Fâtiha Sûresi'nin ayetlerini sena ve dua olarak okumaları ise bazı âlimlerce caiz görülmüşse de pek çok âlim bunu men' etmiştir. Ancak mushafa dokunmaksızın kalp ve zihinlerinden geçirebilecekleri ifade edilmiştir.^[47]

Bazı tefsirlerde istiâzenin namazda okunuşu meselesi de gündeme gelmiştir. Müfessirler fakihlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini belirttikten sonra Hanefî mezhebine göre namazda Fâtiha'dan önce gizlice yapılması

[45] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 184-185. Ankaravî bu açıklamalarının ardından emir kipinin Kur'an'da 26 çeşit anlamda kullanıldığını örneklendirerek izah etmiştir. (Bkz. *Fütuhât-ı Ayniyye*, 185-186.)

[46] Bkz. Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 125-127; Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 7-14; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtihati'l-Kitâb*, 23-24; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 8-9; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 25-28, 69-70; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*, 90-92; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 4b.

[47] Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 4b.

gerektiğini belirtmişlerdir. Sahabeden istiâzenin nasıl yapılacağına dair birçok vecih rivayet edilmiş, cumhur bunlar içinden en çok "Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" (Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) ifadesini tercih etmiştir.^[48]

Müfessirler namazda Fâtiha Sûresi'ni okumanın hükmüne de değinmektedirler. Nitekim Hanefî Mezhebi'ne göre namazda Fâtiha okumak vâcib iken diğer mezheplerde farzdır. Hanefîlere göre bilerek onu terk etmek noksanlık sebebi, yanlışlıkla terk etmek ise sehiv secdesini gerektirir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise özürsüz veya bilerek terk etmek namazı bozar.^[49]

Fâtiha'nın sonunda "âmîn" (icabet et, duamızı kabul eyle) denilmesi de müfessirler tarafından sünnet bir uygulama olarak anlatılmış, ilgili hadislerle yer verilmiştir. Âmîn'in Kur'an'dan olmadığı ayrıca belirtilmiş, Fâtiha bittikten sonra âmîn demenin duanın bir nevi mühürlenmesi anlamına geldiği ifade edilmiştir. Cehrî mi hafî mi söyleneceği ihtilafıdır. Hanefî mezhebinde gizli telaffuz edilir.^[50]

F. Kıraat

Osmanlı dönemi Fâtiha tefsirlerinde sûrenin kıraat vecihleri üzerinde önemle durulduğu dikkat çekmekte, tafsilatlı açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Örneğin, tefsirlerde belirtildiği üzere "الْحَمْدُ لِلَّهِ" ifadesi "el-hamde lillâh" diye gizli bir fiil takdiriyle dâl harfi mansup olarak da okunmuştur. Yine hareketlerin ittibândan ötürü "el-hamdi lillâh" diye kesralı ve "el-hamdü lüllâh" diye dammeli okunduğu rivayet edilmiştir.^[51]

Yine kıraat âlimleri "Mâlik" kelimesini çeşitli şekillerde okumuşlardır. Bunlardan "mâlike" (Yâ mâlike yevmi'd-dîn) ve "mâlikü" (Hüve mâlikü yevmi'd-dîn), "melki", "mâleke", "meleke" gibi okuyuşlar şâz kıraatlerdir. Kelimenin iki okunuşu ise sahihtir. Birincisi Ebû Ca'fer, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hamza'nın kıraatleri olup "meliki" (مَلِكِي) şeklinde elif harfi olmaksızın okunuşudur. İkincisi ise "mâliki" (مَالِكِي) şeklinde olup Âsım, Kisâî, Sehl ve Ya'kûb'un kıraatleridir. Her iki kıraat de caizdir.^[52]

Müstakîmzâde de "İyyâke neste'in" ifadesinde işmâm sanatı olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu, edep görmüş hafızların bildiği bir şeydir. Tilavet ederken bu ifadenin sonunda durulduktan sonra nûn harfinin harekesinin

[48] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 14-15.

[49] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 95.

[50] Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, s. 111; Bursevî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, 179-180; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 17b.

[51] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 124.

[52] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 138-39.

ötre olduğunu dinleyenlere hissettirmek için dudaklar el öper gibi öne uzatılır. Eğer sonraki ayete vasl yapılırsa da nûn'un zammesi, "ihdinâ" kelimesindeki hâ'ya bağlanır. Elif harfi de lafzen düşer.^[53]

Müfessirler "صِرَاطٌ" kelimesinin aslının sîn harfi ile yazıldığını belirtirler. Sâd olması onu tâ harfi takip ettiği içindir. Bu Kureyş lügatidir. Yine zâ harfi ile de yazılmıştır. Bazı kıraat âlimleri ise sâd harfini zâ harfine işmâm yaparak okumuşlardır.^[54]

Müstakîmzâde, tefsirinde ilginç bir anekdot paylaşmakta, وَلَا الضَّالِّينَ ibaresindeki dâd harfinin telaffuzuyla ilgili bir hadiseden bahsetmektedir. Onun aktardığına göre Sultan III. Ahmed zamanında kurra arasında bu harfin telaffuzuyla ilgili tartışma çıkmıştır. Refsü'l-kurrâ ve Buhârî şârihi ehl-i hadisin önde gelenlerinden Yûsuf Efendizâde Şeyh Abdullah Efendi, Şeyhü'l-kurrâ ve Fâtih Câmii hatibi Boştânîzâde Pir Muhammed Efendi, Timurkapılı Ömer Efendi, Fatih Câmii imamı ehl-i tefsir Seyyid Yûsuf Efendi, Fatih Câmii birinci imamı Hattat Süleyman Efendi, hatipler ve salâtın camilerinin imamları toplanıp tartışmaya başlamışlar, âlimlerin yazdıklarını tetkik etmişlerdir. Bu harfin zâ harfi gibi telaffuzunu benimseyen Ayasofya Vaizi Süleyman Efendi ve daha başkaları silsile-i senetlerini ispat edemezken, bu görüşü reddedip dâd harfinin kendine has mahrecinin olduğunu benimseyen diğer ulemâ ise senetlerini beyan etmişlerdir. Bu tartışmayı dinlemekle görevlendirilmiş olan Mirzâzâde Şeyh Muhammed Efendi, dâd harfini zâ harfine meylederek edâ edenlerin iddialarının şer'an batıl olduğu hükmüne varmıştır. Hatt-ı hümâyûn ile dâd harfinin bu şekilde edâ edilmesinin terk edilmesi tenbih edilmiş ve Vaiz Süleyman Efendi de te'dîb olunmuştur. Müstakîmzâde olayı bu şekilde anlattıktan sonra hala dâd harfini zâ gibi telaffuz ve ta'lîm edenlerin olduğunu söyleyip onlar hakkında ağır ifadeler kullanmaktadır. Müstakîmzâde dâd harfinin edâsını o kadar önemser ki imamın yanlış telaffuzunun cemaatin namazını bozup bozmayacağına da değinir. Ona göre imam ihtimam göstermediğinden ya da bilerek dâd yerine zâ tilavetiyle namazı edâ etse, cemaat bu fesadı işlemiş olmaz. Zira avam bu konuların inceliklerine vakif olamayabilir. Yine işitme, okuma veya yazı açısından bu iki harfi ayıramayan kimselerin kendi kıldıkları namazlar da böyle bir hata ile bozulmaz.^[55]

G. Felsefe

Molla Fenârî'nin Fâtiha Sûresi tefsirinde bilgi felsefesine dair verilere rastlanmaktadır. O, tefsir ilmüne duyulan ihtiyaç konusunu anlatırken bazı

[53] Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 12b.

[54] Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 194-195; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 13b.

[55] Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 16b-17a.

âlimlerin ilimler tasnifine dair açıklamalarından iktibasta bulunmuştur. Özet olarak ifade edecek olursak Beyzâvî'ye göre birinci ve en üst tabakada akaid ve kelâm ilimleri (el-ilmü'l-ilâhî, usûlü'd-dîn ve ilmü'l-keîâm) yer alır. İkinci sıradaki ilimler ise zâhirî ameller ve bâtınî haller olmak üzere iki kısımdır. Zâhirî amellerle ilgili olan ilimler fıkıh ve fıkıh usulü (ilmü'l-fıkıh, ilmü'ş-şerîat ve ilmü'l-mezheb) iken, bâtınî hallerle ilgilenen ilimler tasavvuf ve ahlâk (ilmü't-tasavvuf, ilmü'l-mekârimi'l-ahlâk, ilmü'r-riyâza, ilmü't-tezkiye, ilmü't-tahliye, ilmü'l-hakâik, ilmü'l-müşâhede ve ilmü'l-mükâsefe) ilimleridir.^[56]

Mahmud Kâşânî (ö. 735/1334-5) ise ilimleri diraset ve veraset ilimleri olarak taksim eder. Diraset ilimleri Kitap, sünnet, fıkıh, kelâm ve Arap edebiyatının tahsiliyle elde edilir. Veraset ilmi ise en faziletli olandır. Zira o şeriâtın tabiatından kalp aynasına yansıyan bir nurdur. Ona göre her müslümanın öğrenmesi gereken ilimler İslam'ın bina edildiği beş şart, tevhid ilmi, ihlas ilmi, kalp ilmi, helâl ilmi, bâtın ilmi, akaid ve fıkıh ilmidir.^[57]

Molla Fenârî'nin eserinde yer verdiği başka bir tasnife göre ise ilimler zâhirî ve bâtınî olarak ikiye ayrılır. Zâhirî ilim, mülk âleminde olup dille ilgilidir. İlmi bâtın ise melekût âlemine dairdir ve kalple ilgilidir. Zâhir ilme sahip olanlar dünyanın âlimleri, bâtın ilminin sahipleri ise ahiretin âlimleridir. Ahiret ilmine sahip olanlar yakîn ve kalp ehli olup eşyaya şüpheyle değil basiretle yaklaşırlar, ona vakıf olurlar.^[58]

H. Kavram Tahlilleri

Fâtîha tefsirlerinin hemen her birinde sıkça rastladığımız hususlardan biri de sûrede geçen hamd, âlem, sırat, nimet, ibadet gibi kavramların lügat ve ıstılah anlamlarına dair yoğun açıklamalardır. Sûre hamd ile başlamaktadır. Müfessirler tefsirlerinde "hamd" kavramının üzerinde uzun uzadıya durmuşlar; medh, sena ve şükür gibi benzer kelimelerle yakınlığına değinmişlerdir. Buna göre hamd, ihtiyarî olarak elde edilen her nimet sebebiyle yapılan övgüdür. Örneğin, bir insan ilmi ve cömertliği sebebiyle hamd anlamında övülebilirken; üstün bir soya ya da beden güzelliğine sahip olduğu için ise hamd anlamında değil, medh anlamında övülebilir. Zira bu ikincisini kişi kendi ihtiyarıyla edinmemiştir. Medih sadece kendiliğinden güzel olan şeyler için yapılır. Şükür de bir nimete karşılık olarak yapılan söz, fiil veya inanca dayalı teşekkürü ifade eder. Hamdde ise böyle bir nimet verme şartı bulunmaz. Allah'a hamd etmek için Allah'ın nimetler bahşetmiş olmasına gerek yoktur. Bizzat Allah Teâlâ

[56] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 24-25.

[57] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 25-26.

[58] Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân*, 27.

yüce sıfatları itibariyle hamde layıktır. Verdiği nimetlerine karşılık Allah'a şükredilir.^[59] Sûrede geçen "âlem" kelimesinin ise Allah dışındaki bütün varlığı ifade ettiği belirtilmiştir. Âlem aynı zamanda kendisiyle Allah'ın bilindiği şeylerdir. İlim veya alamet kökünden geldiği söylenmiştir. Sûrede "âlemîn" diye çoğul sığa ile yer alması Allah'ın bütün âlemlerin rabbi olduğunu anlatmaktadır. Bazı müfessirler bu âlemlerin insanlar, cinler, melekler, şeytanlar, felekler, yıldızlar ve arşlar da dâhil on sekiz bin âlem olduğunu ifade ederler. O kadar çok âlem vardır ki tamamını ancak Allah bilir.^[60] İzah getirilen kavramlardan biri de "ibadet"tir. Müfessirler bu kavramı ise Allah'a boyun eğmenin en iyi göstergesi olan ibadet etmek anlamı yanında en geniş anlamıyla Allah'a kulluk etmek olarak açıklamışlar, kulluğun yalnızca Allah'a yapılabileceğini, başka bir varlığa ibadet etmeye ihtiyaç olmadığını vurgulamışlardır.^[61] "Hidayet" kavramının da esasen yol göstermek anlamına geldiği, hem iyi hem kötü bir şey için kullanılabilceği ancak daha çok hayra ulaştırmak anlamındaki kullanımın yaygınlaştığı, Kur'an'da şerre yöneltmek anlamının istihzâ için kullanıldığı ifade edilmiştir.^[62] Müfessirlere göre sûredeki doğru yol anlamında gelen "sırât-ı müstakîm"den kasıt ise İslam dini, Kur'an'ın yolu, sünnet ya da Ehl-i Sünnet mezhebidir.^[63] "Nimet" kavramının da kapsamlı bir biçimde açıklandığı görülmektedir. Buna göre nimetler dünyevî ve uhrevî olarak iki kısma ayrılır. Dünyevî olanlar da vehbî ve kesbî olarak ayrılırlar. Vehbî olanlar ya ruhanî ya cismanî olur. Ruhun üflenmesi, akıl, tefekkür gibi nimetler ruhanîdir. Bedenin yaratılması, organların faaliyetlerini icra etmesi gibi nimetler ise cismanîdir. Kesbî nimetler de kişinin kendi ihtiyarıyla elde ettiği güzel ahlak gibi şeylerdir. Uhrevî nimetler ise günahların affedilmesi, Allah'ın razı olması, cennete girmek gibi ahirette ulaşılabilecek

[59] Bkz. Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 22; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtihati'l-Kitâb*, 32-35; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 34; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 106-109; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*, 93; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 9a-9b. Burada Kara Çelebi Muhammed et-Tirevî'nin diğer tefsirlerden farklı olarak hamd ve şükürün faziletine tefsirinde ayrı bir kısım ayırdığını belirtmek gerekir. Bkz. Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 38-43.

[60] Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 25; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 53, 56; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 130-133; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*, 93; Bursevî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, 141; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 10b-11a.

[61] Alâaddin Çelebi, *Tefsîrü'l-Fâtiha ve Yâsîn*, 3a; İbn Kemâl Paşa, *Tefsîru Sûreti Fâtihati'l-Kitâb*, 44; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 75; Abdülmecîd Sivâsî, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtiha*, 94; Bursevî, *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*, 158.

[62] Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 97; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 187.

[63] Alâaddin Çelebi, *Tefsîrü'l-Fâtiha ve Yâsîn*, 4a; Bâyezîd Halife, *Secenceli'l-ervâh*, 43; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 98, 100; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*, 13b.

nimetlerdir.^[64] “Dalâlet”in de bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan sapmak anlamına geldiği ve pek çok çeşidinin olduğu belirtilmiştir.^[65]

Sonuç

Osmanlı döneminde tefsir eserlerine bakıldığında geniş çaplı tam tefsirlerin sayıca az olduğu görülür. Pek çok Osmanlı âlimi müstakil sûre tefsirleri kaleme almayı tercih etmiştir. Osmanlı döneminde tefsir alanındaki bu durumla diğer İslâmî ilimlerdeki risale telifindeki yaygınlık arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Osmanlı âlimleri Kur’an’ı açan ilk sûre olması, fazileti ve bütün semâvî kitapları mündemiç olduğuna dair kabulün etkisiyle Fâtiha Sûresi’ni tefsir etmişlerdir.

Bu çalışmada konu alınan Fâtiha Sûresi tefsir literatürüne bakıldığında nicelik ve içerik bakımından canlı bir tefsir faaliyetinin varlığı hemen göze çarpmaktadır. 14-18. yüzyıllar arasında telif edilen kırka yakın Fâtiha Sûresi tefsirinin kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Eserlerde sûrenin nüzülü, fazileti ve ayetlerin tefsirlerine dair yer verilen hadis ve rivayetlerin yanında gramer ve belagata dair açıklamalar, kıraat vecihlerinin ve fikhî hükümlerin beyanı ile kelâmî ve tasavvufî yorumlara yer verilmiştir.

Tefsir faaliyetinin bir gereği olarak bu dönem eserlerin Osmanlı öncesi ile içerik ve yöntem olarak benzerliği kaçınılmazdır. Bu eserlerdeki pek çok izah ve yorumun başka tefsirlerde de yer aldığı hemen görülebilir. Bununla beraber bu dönem Fâtiha Sûresi tefsir literatürünün kendine has bazı özellikleri de bulunmaktadır. Molla Fenârî’nin *Aynü’l-A’yan* isimli Fâtiha Sûresi tefsiri mukaddimesi açısından diğer Fâtiha Sûresi tefsirleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Molla Fenârî eserin mukaddimesinde Ulûmu’l-Kur’ân kapsamına dâhil edilebilecek konulara değinmiş, özellikle Tefsir’in bir ilim olup olmadığını ve nasıl bir ilim olduğu konusunu burada tartışmıştır.

İncelediğimiz eserlerin bir kısmının müellifi ise tasavvufî yönleriyle de tanınmaktadır. Onların kaleme aldıkları Fâtiha tefsirlerinde ayetlerin tasavvufî tevilleri yapılmış, birçok tasavvufî konunun sûreyle irtibatı kurulmuştur. Genelde Kur’an’ın zâhirî anlamının yanında bâtinî anlamının da olduğu görüşüne dayalı olarak yapılan bu yorumlarda İbn Arabî ve Sadreddin Konevî’nin vahdet-i vücûd anlayışının hâkim olduğu söylenebilir. Molla Fenârî, Bâyezîd Halife, İsmail Ankaravî ve İsmail Hakkı Bursevî’nin tefsirlerinde bu etki açıkça görülmektedir. Bu yorumların genel itibarıyla işârî metoddan ziyade itibâr/analoji yöntemiyle elde edildiği anlaşılmaktadır. Bazı tasavvufî kavram ve konular ile ayetler arasında benzerlik

[64] Ayrıca bkz. Bâyezîd Halife, *Secenceli’l-ervâh*, 47; Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha*, 103; Ankaravî, *Fütuhât-ı Ayniyye*, 205; Müstakîmzâde, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha*, 15b.

[65] Kara Çelebi, *Tefsîru Sûreti’l-Fâtiha*, 109.

kurularak tasavvufî teviller yapılmıştır. Kadızâdeliler hareketine karşı tasavvuf ve tarikatleri savunan Abdülmecîd Sivâsî'nin tefsirinde ise daha çok şeriat-tarikat birlikteliği vurgulanmakta, tarikatın esaslarının şeriata muhalif olmadığına dikkat çekilmektedir.

Sûrenin içeriği itibarıyla tefsirlerde kelâmî bahislere de yer verilmiştir. Özellikle ulûhiyyet ve ahiretle ilgili konulara temas edilmiş, kulun fiilinin yaratıcısı olup olmadığı meselesi Ehl-i sünnet, Kaderiye ve Cebriye mezheplerinin görüşleri çerçevesinde tartışılmıştır.

Fâtiha Sûresi tefsirlerinin bu içeriği; tefsirin bir taraftan İslâmî ilimlere kaynaklık ettiği diğer taraftan da onların tefsirlerden yararlanarak geliştirip ürettikleri bilginin tekrar tefsirlere geri dönerek daha üst seviye bir tefsir faaliyetinin elde edildiği yorumunu yapmamıza imkân sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alâaddin Çelebi, Ali b. Hüseyin el-Amâsî. *Tefsîrül'l-Fâtiha ve Yâsîn*, Fatih, nr. 282. Süleymaniye Kütüphanesi
- Ankaravî, İsmail. *Fütuhât-ı Ayniyye*. Nşr. Dağıstânî Çelebizâde Mehmed. İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1328.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Molla Fenârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 245-247. İstanbul: TDV. Yayınları, 2005.
- Ayyıldız, Mahmut. *Kara Çelebi Muhammed et-Tîrevî'nin Fâtiha Sûresi Tefsiri (Tahlil-Tahkik)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Boyalık, M. Taha. *Molla Fenârî'nin Aynü'l-Âyân Adlı Mukaddimesi (Tahlil ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Boyalık, M. Taha. "Molla Fenârî'nin Tefsir İlminin Mahiyetine Dair Tartışmasının Tahlili". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 18 (2007): 73-100.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342.
- Coşan, K. Ziyaeddin. *İsmâil Hakkı Bursevî ve Fâtiha Sûresi Tefsiri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Coşan, M. Esad, "XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihiddin, Hamidoğulları ve Hızır Beğ", *Vakıflar Dergisi*, 8 (1981): 101-111.
- Çardak, Fatih. *Sadreddin Konevî ve Molla Fenârî'nin Fâtiha Tefsirlerinin Metod ve Muhteva Yönünden Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2017.
- Çiçek, Mehmet. *Molla Fenârî ve Fazlu'r-Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Çiçek, Mehmet. "Molla Fenârî'ye Göre Tefsir İlminin Konusu Olarak Kur'an". *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) -Bildiriler-*. 423-439. 2010.
- Çiçek, Mehmet. "Tefsir İlminin Tanımı: Molla Fenârî Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2017): 1-20.

- Durmuş, Zülfikar. *Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-A'yân Adlı Eserinin Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Gülle, Sıtkı. "İlk Osmanlı Şeyhülislâm'ı Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834 / 1350-1431) ve Onun Aynü'l-A'yân Tefsîri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999): 237-246.
- Güney, Ahmet Faruk. "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak: Fetih Öncesi Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Eserleri". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 10/18 (2005): 193-244.
- Kılıç, Mustafa. *Ebu'l-Hayr Abdülmecid b. Muharrem es-Sivâsî (971-1049/1563-1639)'nin 'Fatiha Tefsiri'nin Tahkiki*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Osmanlı'dan Günümüze Kur'an İlimleri/Tefsir Usulü Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012): 109-163.
- Mertoğlu, M. Suat. "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kur'an ve Tefsir Literatürüne Toplu Bir Bakış -Birincil Eserler ve Onlara Dair İncelemeler-". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011): 9-66.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *Aynü'l-a'yân*. Dersâadet: Rıf'at Bey Matbaası, 1325.
- Molla Hüsrev. *Risâle fi esrârî'l-Fâtiha*, Kılıç Ali Paşa, nr. 1028. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Tefsir Literatürü*. İstanbul: Damla Yayınları, 2007.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha*. Pertev Paşa, nr. 625. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Özmen, Kerim. *Bâyezid Halife (er-Rûmî) ve 'Fâtiha tefsiri' (Edisyon kritiği) 'Secenceli'l-Ervâh ve Nukûşul-Elvâh' Tefsîru'l-Fâtiha (Tahkikli Metin) Kısmı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- Öztürk, Mustafa. "Molla Fenari ve Tefsirde Senkretizm". *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu (4-6 Aralık 2009 Bursa) -Bildiriler-*. 399-421. 2010.
- Sadak, Bekir. "Bosnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 306. İstanbul: TDV. Yayınları, 1992.
- Sülün, Murat. "Tefsir İlim midir? Nasıl Bir İlimdir?". *Tefsir Nasıl Bir İlimdir?, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, 15-16 Mayıs 2010*. 11-37. 2011.
- Şehidoğlu, Recep. *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Tabakoğlu, Mehmet. *XVI. yüzyılda Tenkitçi Bir Mutasavvıf Nûreddinzade Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Tuncer, Mustafa. *Molla Fenârî ve Fatiha Sûresi Tefsiri*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1991.
- Ustakurt, Murat. *İbn Kemal Paşa'nın 'Tefsîrü'l-Fatiha' Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.